

KOKS ANTROJO PASAULINIO KARO ŠEŠĖLIS IR KAIP SLĖGĖ EUROPA?¹

Būtent šiems klausimams atskleisti britų istorikas, Niujorko universiteto Ericho Marijos Remarque'o instituto direktorius profesorius Tony Judtas paskyrė devynių šimtų puslapių pasakojimą „Pokaris. Europos istorija nuo 1945 metų“.

Knyga slegia savo svoriu. Žinoma, galima būtų pajuokauti: jeigu sunkumų nebūtų, ką kilnotume? Galbūt todėl vienam recenzentui ji priminė gerai paruoštą enciklopediją, kurią nuo lentynos keli primiršęs kuriuos nors Europos istorijos po 1945 m. momentus. Pamiršai, kada pasirodė ir kam buvo skirti, pavyzdžiui, George'o Marchallo ar Jeano Monnet planai, pavartei T. Judtą. Vis dėlto net minėtas kritikas pripažino, jog „Pokari“ nuo enciklopedijų skiria esminė aplinkybė – autoriaus rašymo stilius.

T. Judtas rašė turtingai, glaustai. Sudėtingus klausimus aiškino lengvais, bet mokslinės elegancijos nepamirštančiais sakiniais. Puslapiuose ne nepertraukiami tekstai, bet gausiai paragrafuoti. Profesorius rašė taip, kaip rašyti mokė studentus. Sakiniai turi būti išgliaudyti iki galo, paragrafai – teikti žinią, o ne žinias. Ir pats lengviau seki savašias mintis, ir skaitytoją įtrauki. Galbūt todėl dar vienas recenzentas pasigyrė – perskaičiau „Pokari“ per vieną naktį. Nesąmonė. Tai – ne istorinis romanas.

¹ Judt T. Pokaris. *Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius: Baltos lankos, 2011. 919 p.

„Pokaris“ – tai istorinis pasakojimas, skirtas ne tiek padėti prisiminti (tai tik šalutinė funkcija), kiek padėti suprasti, atrasti Europos dalykų esmę ir jų tarpusavio santykius. T. Judto nuomone, šie dalykai arba teminės gijos – tai Europos statuso sumenkėjimas, „didžiųjų“ Europos istorijos pasakojimų nnykimas, europietiško socialinių santykių ir tarpvalstybinių ryšių valdymo būdo iškilimas, naujos vietos tarptautinėje arenoje užėmimas ir ryšiai su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, Europos daugiakultūriškumo metamorfozės ir istorijos politikos vingiai.

Tiesą sakant, temos ne naujos. Antrasis pasaulinis karas Europą pavertė griuvėsiais, atvedė prie visuotino bado ribos, suskaldė į Vakarų ir Rytų blokus, sukėlė branduolinę priešpriešą tarp jų ir politines įtampas bei prieštaraivimus tų blokų viduje. Po penkių dešimtmečių vaizdas dramatiškai pasikeitė. Žlugo komunistiniai režimai Rytuose, kūrėsi Europos bendroji rinka ir Sąjunga, prabilta apie Europą kaip gyvenimo būdą ir tapatybinį apsisprendimą.

Žymus praeito šimtmečio istorijos specialistas Walter Laqueur 1992 m. išleistoje monografijoje „Europa mūsų laikais. 1945–1992“ (po kelerių metų sulaukėme ir lietuviško vertimo) iškilmingai pareiškė, kad pokario laikotarpis galų gale pasibaigė². Dar po penkerių metų ne mažiau garsus Šaltojo karo istorikas Johnas Lewis Gaddis, apeliuodamas į kiek atsivėrusius archyvus, išdidžiai pareiškė „Dabar mes žinome kaip“ ir tokiu pavadinimu išleido knygą³.

Prieš penketą metų pasirodžiusio „Pokario“ autorius buvo atsargesnis ir abejojo, ar iš tikrųjų yra taip. Paskutiniu monografijos įvado sakiniu tarsi lengviau atsidusęs, esą pokaris Europoje truko labai ilgai ir muša paskutinės jo valandos, viename iš paskutinių knygos paragrafų T. Judtas priminė nuo sovietinių laikų tarp istorikų vis dar populiarią anekdotą apie Armėnijos radijo klausytoją. O pastarasis tą kartą paklausė: „Ar įmanoma numatyti ateitį?“ Jam atsakė: „Taip, be

² Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945–1992*, Vilnius, Amžius, p. 9.

³ Gaddis L., *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford: Clarendon Press, 1997.

abejo. Tiksliai žinome, kokia bus ateitis. Keblumų mums kelia praeitis – ji nuolat kinta.“ Todėl istoriją, aiškino T. Judtas, būtina išmanyti ir reguliariai pasikartoti, nes tai padeda išsklaidyti iliuzijas.

Anekdotą galime vertinti kaip švelnią ironiją, skirtą tiems, kurie pernelyg lengvai sieja pokario pabaigą su Hitlerio ir Stalino nusikaltimų pasekmių pašalinimu (lietuviškame kontekste, matyt, prisimintume holokaustą, okupacijos žalą, o gal ir Chatynės-Smolensko tragediją) ar skuba kaitalioti pokarinės Europos istorijos interpretacijų pagrindus sulig istorinių dokumentų pasirodymu rinkoje. Tai nereiškia, jog T. Judtui nerūpi akademiniai formalumai.

„Pokario“ autorius pabrėžia, kad tokio pobūdžio veikalai visuomet remiasi kitais. Jis neginčija tiek minėtų, tiek kitų pokarinės Europos istorijos tyrėjų taikomų, iš esmės politologų nukaltų chronologijos pjūvių: sistemos kūrimasis (1945–1953 m.), sistemos sustvirtinimas (1953–1971 m.), sistemos žlugimas (1971–1989 m.), po sistemos žlugimo (nuo 1989 m.). Todėl, žvelgdamas į dalių ir skyrių pavadinimus, nejučia pagalvoji, kad tai jau matyta. O ir skaitant tuos pavadinimus atskleidžiančius tekstus ne kartą šaus į galvą, jog tai bent jau girdėta. Pirmoji dalis „Pokaris (1945–1953)“, užrašo knygos turinyje T. Judtas. Atsiverskime, pavyzdžiui, W. Laqueuro monografijos turinį – pirmoji dalis „Pokaris“. Pirmieji T. Judto skyriai skirti karo palikimui, apsivalymui, Europos atkūrimui. W. Laqueuro – padalytai Europai, Europos vakuumui, kolaborantų valymui, perėjimui nuo karo prie taikos.

Galime ir toliau lyginti pavadinimus. Galime gretinti juos lydinčius tekstus ir aptikti, jog autorių naudojamas empirinis bagažas, talpinantis žemyno istoriją kaip visumą ir kaip paskiras, nacionalines atkarpas, labai panašus. Ką gi, jeigu to imsitės, T. Judtas, regis, bus pasiekęs vieną iš savo tikslų – kaskart pasikartoti istoriją. Klausimas būtų, kas yra tas istorijos išmanymas?

T. Judto nuomone, tai ne tiek istorijos faktografijos žinios, kiek elgesys su istorija ir atmintimi. Europos prisikėlimo po Antrojo pa-

saulinio karo istoriją nesunku būtų pavadinti stebuklu, teigiant, jog Europa kažkaip įgavo antrąjį kvėpavimą. Tolesni teleologiniam požiūriui šią istorijos atkarpą aiškintų institucinių, rinkos ekonomikos, politinės laisvės ir tarptautinės konjunktūros veiksnių raida. Tačiau žmonės, pažymi T. Judtas, gyvena ne rinkose ar institucijose, o bendruomenėje, telkiami bendros atminties ir istorijos. Būtent pastarosios, „Pokario“ autoriaus nuomone, tapo lemiamais veiksniais, padėjusiais Europai atlaikyti Antrojo pasaulinio karo pasekmių naštą ir, subyrėjus į šipulius, atsigauti, bet neleidusiais tos naštas atsikratyti ir pasitraukti iš karo šešėlio iki šiol.

Taip atsitiko todėl, aiškina T. Judtas, kad Europa dėl ateities sąmoningai pasirinko konkrečią istorijos politikos kryptį – kolektyvinę amneziją. Rytuose tai buvo sprendžiama geležine politinės cenzūros ranka, fizine prievarta ir vadinamąja institucine pertvarka. Pavyzdžiui, Rytų Vokietijoje komunistai tiesiog perėmė nacių institucijas ir, nors dažniausiai joms suteikė naujus pavadinimus bei skyrė naujus viršininkus, tai reikalo esmės nekeitė (šeštojo dešimtmečio pradžioje daugiau kaip 50 proc. VDR universitetų rektorių buvo buvę nacional-socialistų partijos nariai).

Vakaruose nuo klausimų apie kolaboravimą, kas atsitiko su žydais ir kas dėl to kaltas, kiek milijonų pritarė fašizmo idėjoms ir pan., buvo nusigręžta arba mėginta praeities įvykius prisiminti geresnius. Amnezijos formos ar jos pavadinimai priklausė nuo paskiros šalies specifikos.

Viši sindromas Prancūzijoje buvo gydomas mitu apie antifašistus rezistentus ir draudimais rodyti filmus apie karo metų pasidavėliškumą ir holokaustą. Tik 1995 m. Jacques'as Chiracas sulaužė tabu ir pirmą kartą pripažino Prancūzijos vaidmenį naikinant žydus. Austriją ir jos 600 000 nacių partiją apskritai aplenkė denacifikacijos procesas. Analizuoti savo šalies nacistinę praeitį austrai pradėjo tik devintojo dešimtmečio viduryje, paaiškėjus Kurto Waldheimo vaidmeniui vermachtui užimant Jugoslaviją. Tačiau ne visi. Iki šiol Austrijos pro-

vinciijoje savaitgalio vakarais smuklėse galime išvysti senolių, apsi-rengusių Antrojo pasaulinio karo uniformomis su tų laikų apdovano-jimais, lėtai, tarsi bijant juos apipilti, gurkšnojančių alų. Nyderlandų karalienė Beatričė 1995 m., kaip ir J. Chiracas, viešai pripažino Olan-dijos žydų tragediją. Tačiau tai, regis, nepaveikė olandų taikdarių Se-rebrenicoje. Italai mėgino telkti dėmesį į pačių patirtus sunkumus, ignoruodami tas kančias, kurias sukėlė kitoms šalims.

Italų santykis su savąja XX a. istorija buvo dar dramatiškes-nis, negu piešia T. Judtas. Tačiau diagnozė – amnezija – ta pati. 2004 m., likus metams iki „Pokario“ paskelbimo, pasirodžiusioje Umberto Eco „Paslaptingoje karalienės Loanos liepsnoje“ išvysta-me pagrindinį herojų Džambatistą Bodonį, besivadinti Jambu, po širdies smūgio praradusį vieną iš neurologų įvardijamos eksplici-tinės atminties tipų – epizodinę arba autobiografinę atmintį. Jo at-mintyje liko viso pasaulio istorija, bet asmeniniai prisiminimai buvo paslėpti. Gelbėdamas veikėją U. Eco pasiunčia jį į namus, kuriuose praleido paauglystę, ieškoti savo praeities, kuri jam padėtų suvokti dabartį ir susigrąžinti tapatybę. Namuose išlikusios XX a. pirmosios pusės knygos, plokštelės ir laikraščiai, komiksai ir pašto ženklai, ki-taip tariant, Italijos istorija, užduoda romano herojui kankinantį kiau-simą: kaip gyvenau toje prieštaringoje Italijoje, giedojusioje himnus Dučei, ugdžiusioje jaunuolius fašizmo dvasia, siuntusioje savo karius į kovą ir mirtį, slapta klausiusioje Londono radijo, priglausdavusioje komunistus ir dainavusioje apie meilę? Finale Jambas tarsi atgauna prarastą atmintį, tačiau čia pat vėl atsiduria komoje.

U. Eco, gimęs 1932 m., šį romaną yra įvardijęs kaip savo kar-tos italų biografiją, tarsi palikdamas jiems patiems spręsti, ar verta susigrąžinti kolektyvinę atmintį? T. Judtas šiuo požiūriu griežtesnis, primygtinai ragina prisiminti tam, kad vėliau būtų galima užmiršti. Tai pasiekama, pasak „Pokario“ autoriaus, protingai balansuojant dvi istorijos politikos kryptis: užmarštį ir atmintį.

Kalbant apie pirmąją ir pripažįstant, kad daugelis istorijos faktų nėra parankūs ir dažnai pragaištingi, ne visuomet išmintinga naudoti praeitį kaip moralinį vėzdą tautoms mušti ar žeminti jas už praeities nuodėmes, tačiau nedera pakeisti tos praeities anksčiau ar vėliau su-bliūkstančiais mitais, o juolab melu, aiškino T. Judtas. Kalbant apie antrąją, būtina prisiminti istorijos pamokas, parodančias, kuo virto jos atvėrimo forsavimas dėl šviesios ateities vadinamosiomis institu-cinėmis – administracinėmis priemonėmis.

Pabrėžtina, kad šias pastabas T. Judtas išsakė Europos Sąjungos atžvilgiu, atskleisdamas tiesiogines ES projekto sąsajas su Hitlerio „naujosios tvarkos“ administratoriaus Alberto Speero ekonomikos valdymo ir reguliavimo programa.

RAIMUNDAS LOPATA